

KAPITTEL 2

Hvordan oversette?

I innledningen skisserte jeg det viktige prinsipielle spørsmålet om oversetteren skal holde kildetekstens tolkningsmuligheter åpne i oversettelsen, eller innsnevre tolkningsmulighetene og tydeliggjøre bestemte fortolkninger av teksten. Svaret på dette avhenger av hvilken oversettelsesmetode man velger. Helt siden antikken har det vært uenighet om hvordan Bibelen skal oversettes. Motsetningsparet «ord for ord» og «mening for mening» kan spores helt tilbake til Hieronymus (347–419/20), oversetteren av den latinske Vulgata-Bibelen i senantikken. Skal oversetteren legge vekt på å gjengi kildetekstens ordvalg og setningsstruktur (ord for ord)? Eller er oversetterens jobb heller å ivareta kildetekstens budskap og mening (mening for mening)? Selv om dette er ytterpunkter, støter man i moderne oversettelseslitteratur på tilsvarende motsetningspar som brukes for å beskrive ulike prioriteringer i oversettelser: «ordrett» versus «fri», «formal ekvivalens» versus «dynamisk» og «funksjonell ekvivalens», «form» versus «innhold», «idiomatisk» versus «konkordant».¹⁹ I norsk sammenheng har det vært en tendens til å beskrive og vurdere bibeloversettelser ut fra om de er idiomatiske eller konkordante.²⁰

Idiomatisk eller konkordant?

I prinsippene for Bibelselskapets oversettelser 1959–2011 finner man også dette motsetningsparet, med en utvikling fra idiomatisk oversettelsesmetode (Ungdomsversetelsen og NO78/85) mot en mer konkordant

19 Hatim og Mason, *The Translator as Communicator*, 1. Lignende dikotomier finner man også gjennom hele oversettelsehistorien, bl.a. i Schleiermachers to oversettelsesstrategier. Se Anders Aschim, *Bibelen 3.0: Bak Bibel 2011* (Oslo: Verbum, 2013), 254–57.

20 I norske debatter om bibeloversettelse har disse begrepene ofte blitt brukt slagordmessig, se Sverre Bøe og Geir Otto Holmås, *Når Ordet blir norsk: Norske bibeloversettelser 1945–2011* (Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 2011), 52.

tilnærming (Bibel 2011). Selv om begrepene er dikotomiske, er de likevel nyttige som idealtyper for å illustrere ulike prioriteringer i oversettelser. Grovt sett kan man si at det konkordante prinsippet prioriterer kildespråket, og målet er å oversette kildetekstens *form*. Her blir det eksempelvis viktig at ord har korrekt leksikalsk betydning. Idealet er også å bevare kildetekstens setningsoppbygging og grammatikalske strukturer – i den grad det er mulig. I enkelte konkordante oversettelser legges det vekt på å gjengi ett ord i kildespråket med ett ord i mottakerspråket, så langt det lar seg gjøre. Vanligvis vil den konkordante tilnærmingen gi mer rom for leserens fortolkning, i og med at tilnærmingen avstår fra å forklare teksten – i motsetning til den andre hovedtilnærmingen. Idiomatisk oversettelse prioriterer mottakerspråket, og målet er å gjenskape tekstens *mening*. Oversetteren inntar her rollen som tekstens fortolker og kommentator. I oversettelsen vil mindre være opp til leserens fortolkning, i og med at tilnærmingen åpner opp for å omskrive og forklare teksten for leseren. De to tilnærmingene varierer også med hensyn til hvilket perspektiv de inntar: Når det idiomatiske prinsippet legger opp til at oversetteren skal presisere tekstens mening, er det nærliggende å forstå dette som at tilnærmingen tilstreber å gjengi en *intendert* mening, enten forfatterens intensjon eller eventuelt en intendert mening i teksten selv. Det konkordante prinsippet legger i mindre grad opp til dette, og legger seg i høyere grad på *leserens* nivå. Når teksten gjengis mer direkte, ligger dette også nær opp til tanken om at de første leserne også forholdt seg til en ufortolket kildetekst. Leseren får da et større ansvar for å fortolke kildeteksten. Selv om en konkordant oversettelse naturligvis er en fortolket gjengivelse, legger den likevel opp til at den skal komme nærmere kildetekstens egen formulering.

Skisseringene ovenfor er altså idealtyper. I realiteten er det nok mer sakssvarende å snakke om grader av konkordans, og også grader av idiomatikk. Her finnes det et stort spenn innenfor bibeloversettelser.

Hjemliggjøring og fremmedgjøring

Å vurdere oversettelser utelukkende ut fra begrepene konkordans og idiomatikk tilslører sentrale diskusjoner innenfor dagens oversettelsesstudier. Derfor er det relevant å analysere oversettelser også ut fra andre

begreper, som særlig forholdt seg til «den kulturelle vending» innenfor oversettelsesvitenskapen. Den kulturelle vending fikk gjennombrudd i samfunnsvitenskapen og humanistiske fag på 1970-tallet, og slo inn over oversettelsesvitenskapen på 80-tallet, men særlig på 90-tallet.²¹ Med den kulturelle vendingen tok man høyde for at oversettelser er kulturelle og sosiale produkter, og dermed ble det naturlig å forske på hvordan den kulturelle konteksten påvirker oversettelsesprosessen. Ingen oversettelser blir til i et vakuum, og de blir heller aldri mottatt i et vakuum.²²

Konsekvensen av denne vendingen var at man begynte å trekke inn den kulturelle konteksten oversettelser blir til i, og man begynte å se på hvilke «bånd» og restriksjoner som ligger på oversetteren – utover det rent tekstlige.²³ Tidligere fokuserte ikke forskningen spesielt på oversettelser som kulturelle og sosiale produkter, og dermed tok man ikke hensyn til hvordan eksempelvis ideologi kan påvirke en oversettelse. Dette preget også begrepene man anvendte når man behandlet, sammenlignet og vurderte oversettelser. Da dominerte termer som «ekvivalens», «nøyaktighet» og «trofasthet». Lik disse begrepene sier heller ikke «konkordans» og «idiomatikk» noe om den kulturelle konteksten en oversettelse blir til i, og de ideologiske valgene en oversetter er nødt til å ta. Derfor er det også relevant å analysere oversettelser ut fra begrepene «hjemliggjøring» og «fremmedgjøring».

Oversettelsesteoretikeren Lawrence Venuti har utviklet disse begrepene, med utgangspunkt i Friedrich Schleiermachers tanker i artikkelen fra 1813 «Om de forskjellige oversettelsesmetodene» (*Über die verschiedene*

21 Susan Bassnett, «Preface», i Susan Bassnett og André Lefevere, red., *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*, Topics in Translation 11 (Clevedon: Multilingual Matters, 1998), xi.

22 Susan Bassnett og André Lefevere, «Introduction: Where Are We in Translation Studies», i Susan Bassnett og André Lefevere (red.), i *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation* (Clevedon: Multilingual Matters, 1998), 3.

23 «For a translation always takes place in a continuum, never in a void, and there are all kinds of textual and extratextual constraints upon the translator. These constraints, or manipulatory processes involved in the transfer of texts have become the primary focus of work in translation studies, and in order to study those processes, translations studies has changed its course and has become both broader and deeper.» Susan Bassnett, «The Translation Turn in Cultural Studies», i Susan Bassnett og André Lefevere (red.), i *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation* (Clevedon: Multilingual Matters, 1998), 123–24.

Methoden des Übersetzens).²⁴ Schleiermacher beveger seg et steg videre fra de tradisjonelle dikotomiene innenfor oversettelse (ord for ord og mening for mening) og mener det bare er to veier å gå for den sanne oversetter:²⁵ «Enten lar oversetteren forfatteren være i fred så langt det er mulig og flytter leseren mot ham [forfatteren] – eller så lar han leseren være i fred så langt det er mulig og flytter forfatteren mot ham [leseren].»²⁶ Schleiermacher foretrakk den første strategien, det vil si å flytte leseren mot forfatteren. Det innebærer at oversetteren ikke oversetter som om forfatteren skrev på tysk, men at oversetteren «gjennom oversettelsen, gir leseren det inntrykket han som tysker ville fått om han leste verket på originalspråket».²⁷ Leseren av oversettelsen vil på denne måten oppleve originalens ånd, nettopp fordi tekstens fremmedhet er bevart. Dette kaller Venuti fremmedgjøring. Det motsatte av fremmedgjøring er hjemliggjøring. Det handler i hovedsak om at oversetteren forankrer oversettelsen i verdier fra den hjemlige, dominante kulturen. Det fremmede og utfordrende i kilde teksten byttes ut med noe som er kjent i mottakerspråket eller i mottakerkulturen. I en sterkt hjemliggjørende oversettelse vil leseren antakelig ikke merke at han leser en oversettelse, nettopp fordi kildetekstens annerledeshet – kulturelt, verdimesig og språklig – er nøytralisert og erstattet av det kjente. Det utfordrende og fremmede i kilde språket vil da fort forsvinne.

For Schleiermacher er de to tilnærmingene ovenfor å forstå som forskjellige oversettelsesstrategier. Venuti knytter begrepsparet opp mot den kulturelle konteksten, og anser «fremmedgjøring» og «hjemliggjøring» som noe mer enn oversettelsesstrategier.²⁸ For Venuti er begrepene også

24 Gjengitt i Friedrich Schleiermacher, «Methoden des Übersetzen», i Hans Störig (red.), *Das Problem des Übersetzens*, Wege der Forschung 8 (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1969), 38–70. For Venutis anvendelse av Schleiermacher, se Venuti, *The Translator's Invisibility*, 19–20.

25 Jeremy Munday, *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. 2. utg. (London: Routledge, 2008), 28.

26 Egen oversettelse av «Entweder der Uebersetzer läßt den Schriftsteller möglichst in Ruhe, und bewegt den Leser ihm entgegen; oder er läßt den Leser möglichst in Ruhe und bewegt den Schriftsteller ihm entgegen.» Friedrich Schleiermacher, «Methoden des Übersetzens», i Schleiermacher, *Das Problem des Übersetzens*, 47.

27 Egen oversettelse av «[...] dem Leser durch die Uebersetzung den Eindruck zu geben, den er als Deutscher aus der Lesung des Werkes in der Ursprache empfangen würde [...]» Ibid., 49.

28 «Admitting (with qualifications like «as much as possible») that translation can never be completely adequate to the foreign text, Schleiermacher allowed the translator to choose between a domesticating method, an ethnocentric reduction of the foreign text to target-language cultural

knyttet til en kulturell holdning og et ideologisk valg, som igjen er knyttet til verdier. I *The Translator's Invisibility* demonstrerer han hvordan engelsk oversettelse har vært dominert av hjemliggjørende oversettelse siden 1700-tallet. Her viser han hvordan denne oversettelsesstrategien har normalisert og nøytralisert det fremmede og utfordrende i kildeteksten. Forfatterstemmen i kildeteksten er borte i den oversatte teksten. De fremmede kulturelle verdiene i kildetekstene har her blitt erstattet med det som er kjent (og derfor lite utfordrende) for den dominante kulturen.²⁹

Robert Graves' oversettelse av den romerske historikeren Suetonius er et illustrerende eksempel på en hjemliggjøring, som i dette tilfellet handler om homofobi. I Suetonius' originaltekst viser forfatteren en tydelig aksept for homoseksuelle handlinger. I Graves' oversettelse og ordvalg, derimot, er homoseksualitet likestilt med perversjon.³⁰ Her omsetter man alt det fremmede og utfordrende (og potensielt problematiske) i kildeteksten til verdier fra dominerende, hegemonisk kultur, her fra Storbritannia på 1950-tallet, da oversettelsen ble laget.

Venuti sympatiserer (lik Schleiermacher) med den oversettelsesstrategien som ivaretar tekstens fremmedhet, og påpeker at den kan brukes som en slags motkraft mot blant annet ideologisk påvirkning.³¹ Venuti er ikke alene om å knytte Schleiermachers valg om å bevare det fremmede til et overordnet spørsmål om oversettelsesetikk.³² Dette finner man også hos den franske oversetteren og oversettelsesteoretikeren Antoine Berman.³³

Selv i den fremmedgjørende strategien vil det være hjemliggjørende trekk, i og med at man tross alt oversetter kildeteksten for en

values, bringing the author back home, and a foreignizing method, an ethnodeviant pressure on those values to register the linguistic and cultural difference of the foreign text, sending the reader abroad.» Ibid., 20.

29 Egen oversettelse av Hatim og Mason, *The Translator as Communicator*, 145. Se også Venuti, *The Translator's Invisibility*, 20.

30 Venuti, *The Translator's Invisibility*, 33.

31 Ibid, 20: « I want to suggest that insofar as foreignizing translation seeks to restrain the ethnocentric violence of translation, it is highly desirable today, a strategic cultural intervention in the current state of world affairs, pitched against the hegemonic English-language nations and the unequal cultural exchanges in which they engage their global others. Foreignizing translation in English can be a form of resistance against ethnocentrism and racism, cultural narcissism and imperialism, in the interests of democratic geopolitical relations.»

32 Se også Lawrence Venuti, *The Scandals of Translation: Toward an Ethics of Difference* (London: Routledge, 1998).

33 Gjengitt gjennom ibid.

mottakerkultur.³⁴ Tekstens annerledeshet kan aldri bli fullstendig bevart i en oversettelse og gjengitt helt etter dens egne premisser. Likevel forsøker man innenfor denne tilnærmingen, «så langt det er mulig» (jf. Schleiermachers moderasjon ovenfor), å bevare kildetekstens annerledeshet.

I Bibelselskapets oversettelser i den aktuelle perioden går utviklingen fra hjemliggjøring (UO59 og NO78/85) mot fremmedgjøring (Bibel 2011). Dette beskrives nærmere under presentasjonen av hver enkelt oversettelse. Flere sentrale aktører fra Bibel 2011 bruker termen «fremmedgjøring» som en av oversettelsesstrategiene bak oversettelsen (se s. 99–100). Allerede her vil jeg påpeke at dette ikke betyr at Bibel 2011 følger Venu-tis normative oppfordring om å bruke den fremmedgjørende strategien som en motkraft mot ideologisk påvirkning. Like fullt kan man spore en økende respekt for det fremmede i arbeidet med Bibel 2011, både kulturelt og språklig. Den økende respekten for å bevare den språklige distansen henger også nær sammen med den konkordante og litteraturvitenskapelige tilnærmingen i Bibel 2011, og forståelsen av at språket og tekstens form ikke bare er et middel for å kommunisere et bestemt innhold (mening), men faktisk selv er en integrert del av meningen.

Oversettelsesmetoder og ideologi

Hva er så relasjonen mellom forskjellige oversettelsesmetoder og ideologisk påvirkning? Generelt sett vil konkordante oversettelser antakelig etterlate større rom for tvetydighet enn idiomatiske oversettelser, som baserer seg på et prinsipp som åpner for å forklare teksten for leseren.³⁵ Selv om prinsippet om konkordans ikke er verdinøytralt, kan man likevel si at den idiomatiske tilnærmingen i større grad åpner opp for påvirkning av bestemte ideologier. Dette fordi den legger opp til at oversetteren skal forklare teksten for leseren og dermed angi et verdisystem på vegne av

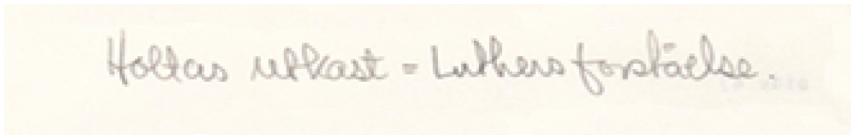
³⁴ Munday, *Introducing Translation Studies*, 145.

³⁵ Jf. Lénart J. De Regt, «Otherness and Equivalence in Bible Translation: A Response to Simon Crisp», i Athalya Brenner og Jan W. van Henten (red.), *Bible Translation on the Threshold of the Twenty-First Century: Authority, Reception, Culture and Religion*, JSOT (London: Sheffield Academic, 2002), 51: «But in so far as several intended meanings are involved, it is probably true that a translation with a high degree of formal correspondance to the source text will leave more room for finding some of these different meanings and interpretations in the same text.»

teksten og forfatteren. Dette kan selvsagt føre til at oversetteren velger en mening som er konfesjonelt betinget, eller en mening som i det minste kan sies å samsvare med en bestemt konfesjon. Johannes Ulltveit-Moe, som var primæroversetter i NO78, knytter det idiomatiske prinsippet direkte til det konfesjonelle:

Den konfesjonelle og kirkepolitiske ramme virker uvegerlig inn på den praktiske anvendelse av det idiomatiske prinsipp. Dessuten vil naturligvis en *forskjellig oppfatning* av hva som virkelig er meningen i enkelte ord, vers og avsnitt i grunnteksten nedfelle seg i oversettelsen.³⁶

Ulltveit-Moe, som både var primæroversetter og konsulent for NT i NO78, uttalte seg her med utgangspunkt i sin erfaring i oversettelsesprosessen. I arkivmaterialet dukker denne tematikken opp på en illustrerende måte. Ulltveit-Moe var konsulent for Åge Holters oversettelse av Første Johannesbrev. I konsulentuttalelsen skriver Ulltveit-Moe: «Når ordet synd i 1. Johs. er brukt om to forskjellige forhold, må det etter min mening få konsekvenser for oversettelsen» (understreking i original).³⁷ I uttalelsen ligger det at Holters oversettelse kun reflekterer én forståelse av synd. På Ulltveit-Moes kopi, som er bevart i arkivet, blir det tydelig hvor han mener Holters syndsforståelse stammer fra:³⁸

Eksempelet illustrerer hvordan den konfesjonelle rammen kan virke inn på den praktiske anvendelsen av det idiomatiske prinsippet. I dette

36 Johannes Ulltveit-Moe, «Nyere bibeloversettelser», *Credo*, nr. 8 (1973): 19–20. Dette poenget ble også brukt som en innvending i den danske bibelstriden, der aktørene bak *Ny bibeloversættelse* beskrev DO92 som et «kardinal eksempel» på bevisst kirkelig «eisegese», og at dette var muligjort av selve oversettelsesprinsippet om at oversettelsen skulle være «mundræt», i motsetning til «ordrett». Christian Halvgaard, *Kilde eller kanon? Kampen om den danske bibel* (København: Museum Tusulanums forlag, 2008), 74. Kritikerne mente at risikoen for «eisegese» av oversetterens forutinntatte forestilling om tekstens innhold øker i en fri gjengivelse av tekstens form. Herbener, *Ny bibeloversættelse – på videnskabeligt grundlag*, 1: 123.

37 BS, 068/4-72. Konsulentuttalelsene er markert med «OU 8/70» (august 1970).

38 BS, 068/4-72.

tilfellet mener Ulltveit-Moe at Holters forståelse er relatert til Luthers forståelse. Eksempelet demonstrerer at det foreligger en nær sammenheng mellom teologi og oversettelse, slik Ulltveit-Moe indirekte beskriver. I dette tilfellet påpeker han en implisitt teologisk føring for en «meningsoversettelse» i utkastet, som han pakker ut og gjør eksplisitt.